

Kemal Tahir'in Politik Felsefesi:

Türkiye'de Devlet, Bürokrasi ve Toplumsal Değişim¹

Kemal Tahir's Political Philosophy: State, Bureaucracy and Social Change in Turkey

Mine ÇAHA ETİL ^a

Öz

Bu makale, Kemal Tahir'in Asya Tipi Üretim Tarzı kavramına yaslanarak geliştirdiği “Kerim Devlet” kavramından hareketle “Türkiye'de devlet, siyaset ve bürokrasi geleneği” okumasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, Kemal Tahir'in şehir romanları kapsamındaki eserlerini Türkiye'de siyaset tarzı ve bürokratik kadrolar meselesi bağlamında ele almaktadır. Çalışmada teorik çerçeve Kemal Tahir'in doğu toplumları analizinde belirleyici olan Karl Marx'ın “Asya Tipi Üretim Tarzı” kavramına referansla oluşturulmuştur. Buradan hareketle Doğu ve Batı toplumları arasında kategorik bir ayrıma giden Kemal Tahir'in öncelikle devlet, siyaset ve toplum ilişkileri konusundaki yaklaşımları değerlendirilmiş; sonrasında Doğu toplumlarının tarihsel gerçeklikleri olduğunu düşündüğü “devletin topluma ontolojik önceliği” ekseninde romanları analiz edilmiştir. Bu araştırmanın sorunsalı, tarihin öznesini Kemal Tahir bakış açısıyla sorgulamaktır. Doğu toplumlarında sınıfsal dinamiklere yaslanan toplumsal hareket kavrayışı yerine bürokratik kadroların siyasal hareketlerinin, tarihin akışını

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu, “Kemal Tahir'in Politik Metafiziği: Devletin Tedavülü, Devletli Türk, Kerim Devlet” başlığıyla *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları* kitabı içerisinde kitap bölümü olarak yayınlanmıştır.

^a Araştırmacı-Yazar, Mine Çaha Etil, <https://orcid.org/0000-0002-3779-0697>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Etil Çaha M. (2024). Kemal Tahir'in Politik Felsefesi: Türkiye'de Devlet, Bürokrasi ve Toplumsal Değişim. Toplum ve Kimlik Dergisi, 1(1), 49-75. Doi:10.5281/zenodo.12637872

Geliş Tarihi (Received): 16.02.2024, Revizyon (Revision): 01.05.2024, Kabul Tarihi (Accepted): 22.05.2024

değiştirdikleri üzerinde durulmaktadır. Bu itibarla Kemal Tahir'in de burjuva bireyine karşılık bürokratik kadroların siyasal yaşamlarını romanlaştırdığı gözlemlenmiştir. Romanlarında nesnel sınıf konumlarından (işçi, burjuva, aristokrat, köylü vb.) ziyade *devletli* karakterlerin, devletin kuruluş ve çöküş süreçleri içindeki eylemleri anlatılmaktadır. Kemal Tahir romanlarında sınıf çatışmasını değil, tezde savunulduğu gibi “devlet tedavülünü” resmetmiştir. Bu açıdan onun romanları Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan zaman diliminde canlılığını koruyan siyasal geleneğin edebi bir anatomisini yansıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kemal Tahir, Kerim Devlet, Asya üretim tarzı, siyasi gelenek.

Abstract

This article, aims to search about “State, Bureaucracy and Social Change in Türkiye” based on the concept of “*Kerim State*” which Kemal Tahir has developed. In the study, novelist and also philosopher Tahir's “urban novels” works were analyzed within the context of politics and bureaucratic staffs in Türkiye. The theoretical framework of the article was created with reference to Karl Marx's concept of “Asiatic Mode of Production”, which has decisive influence on Kemal Tahir's understanding of eastern societies. In this respect, Tahir's approach that makes a categorical distinction between Eastern and Western societies is evaluated primarily in terms of *state*, politics and society relations. Secondly, his novels were examined, in the axis of his argument that the key point of Eastern societies was “the ontological priority of the state to society”. The rule of the state over society necessarily makes the bureaucratic political elite the subject of history. In Eastern societies, the political movement of bureaucratic staffs is essential rather than social movement understanding based on class dynamics. While the individual stands out in modern bourgeois societies, political elites are perceived as the actors of history in Asian cultures. In this context, Kemal Tahir romanized the political life of the bureaucratic staff against the bourgeois individual. In novels, Kemal Tahir portrayed not the class conflict but the "state circulation," as defended in the thesis. This perspective is reflected in Tahir's novels as a political tradition of the Republic of Türkiye, which extends the time period of the Ottoman Empire.

Keywords: Kemal Tahir, Kerim State, Asiatic mode of production, political tradition.

1. Giriş

Bu makalede ortaya konulması amaçlanan ve ele alınan mesele, Kemal Tahir romanları üzerinden Türk siyasi geleneğinin incelenmesi ve Marksist kuramda bir alt metin olarak

ortaya çıkan Asya tipi üretim tarzının, Kemal Tahir'in politik felsefesi bağlamında coğrafya ve sınıflar üzerine ne düzeyde etki ettiğini analiz etmektir. Bu çalışma, bugün hala içinde bulunduğumuz tarihsel döngünün analizine, sönmüş üretim tarzı-sınıf ilişkisi, devlet-toplum yapısı düalizmi, Türk bürokrasi geleneği tartışmalarına dikkat çekmektedir. Çalışmada, Kemal Tahir'in eserlerinden hareketle Türkiye'de devlet, siyaset ve bürokrasi üçgenini ele alarak toplumsal yapı tartışmalarına farklı bir perspektif kazandıran düşünürün bu kavramlar üzerindeki analizi serimlenmiştir.

2. Kemal Tahir ve Osmanlı Türk Siyasi Tarihine “Kerim Devlet” Yorumu

Türkiye'nin yakın geçmişini incelediğimizde Kemal Tahir, Osmanlı toplum yapısının özelliklerini diyalektik ve tarihsel materyaller açısından incelemede ve yorumlamada dikkat çekebilecek farklı bir perspektif yakalamıştır diyebiliriz. Çağdaşları arasında bu yerel okumayı deneyenler genellikle tarihsel bağlamdan kopuk, yerel gerçeklerin farkında olmayan, önyargılı kavramlar ve farklı coğrafyalardan edinilmiş bir bakış açısıyla analiz yapmışlardır. Kemal Tahir'e göre, bu yapısal durumun oluşturduğu tarihsel akış, iki toplumda da belirleyici bir konumda ve dolayısıyla hiçbir zaman eşzamanlı bir tarihsel akışa geçilemeyecek şekilde öne çıkmaktadır. Ona göre, Türk aydınında kökleşmiş olan Batıyı kerteriz noktası olarak almak ve reflektif şekilde referans merkezi olarak görmek; var olan düalist perspektifi kavramada zorluk çıkarmaktadır. Bu bağlamda Kemal Tahir coğrafî, tarihi kodlar üzerine eleştirel ve analitik düşünebilmesiyle kanıksanmış metot ve yöntemlerin aksine sorgulayıcı bir bakış geliştirmiştir. Türk toplumu ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla ileri sürdüğü tezleriyle öne çıkmış, tartışılmıştır. Kendini siyasi düşüncenin solunda görmekle birlikte içinde bulunduğu dönemi çoğu Türk aydından farklı şekilde analiz etmektedir.

Kemal Tahir'in kaleme aldığı yazılardan, dönemin ünlü isimleriyle girdiği diyaloglardan ve romanlarından hareketle, Türk literatürüne kazandırdığı perspektif, yakın tarihimiz ve günümüz dünyasını ilişkilendirmek ve anlamlandırmak için önem arz etmektedir. Kemal Tahir, 1960'lardaki sosyolojik yaklaşımların ve Marx'ın ATÜT çerçevesinde ele aldığı yorumdan etkilenerek toplum analizlerini, Doğu ve Batı toplumları düalizmiyle kaleme almıştır. Ancak 19. yüzyılın bugünü de kapsayan temel sentez ölçü birimleri olarak modernlik, ilerlemecilik, Batıcılık kavramlarından ziyade, yeni kavram arayışlarına odaklanmıştır. Anadolu'nun toplumsal gerçeklikleriyle bağdaştığı kadarıyla Marxist akımdan beslenmiş (bu açıdan sol entelektüeller tarafından tenkitle karşılandığı notları arasında yer

almaktadır), kendi medeniyetinin ve kültürel değerlerinin üzerinden farklı bir tartışma önermiştir.

Benimsemiş olduğu tarihsel materyalist görüşü içerisinde Türkiye toplumunu üretim ilişkileri açısından inceleyen Tahir'in önemle üzerinde durduğu konu, üretim tarzı ve toprak sistemi yapılarına dayanan farklılıktan hareketle Doğu- Batı ayrımıdır. Türkiye'deki sol yaklaşım, o dönemler için Marx'ın tasarladığı toplum tipolojilerinden hareketle Türk tarihine bakmış ve Osmanlı'yı genellikle feodal toplum olarak değerlendirmiştir (Kayalı, 2010: 32). "İlkel komünal, kölelik, feodalizm ve kapitalizm" şemasının takip edileceğini varsayan sol aydınlar, Marxist anlayışı olduğu gibi Türk toplumuna uyarlamayı tercih etmişlerdir. Fakat bunu düşünce üretmekten ziyade "bir ekolü takip etmek" olarak nitelendirmek gerekmektedir.

Kemal Tahir, 1967'de yayınladığı Devlet Ana isimli romanıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde var olan ve Türk toplum yapısının karakteristiğini belirleyen temel argümanları ortaya koymuştur. Devlet Ana, kurgusal olarak beylikten devlete dönüşen bir yapıya dikkat çekmenin yanında bu kurguya sosyolojik bir analiz yerleştirerek toplumun devletleşme sürecindeki temellerine ve varoluş kodlarına yer vermesi açısından dikkat çekici bir roman özelliğini taşımıştır. Romanın ismindeki "analık" vurgusu da bu varoluşun kodlarından biridir. Nitekim romanın ismi öncelikle "Osmanlı Çekirdeği" olarak tasarlanmış lakin "Devlet Ana" olarak verilmek istenen mesajın daha kapsayıcı olduğu düşünüldükten sonra bu kararda sabit kalmıştır (Kudret, 1999: 235).

"Kerim devlet" kavramıyla, bilhassa erken dönem Osmanlı devlet sistemini esirgeyen, koruyan olarak nitelendirerek sınıfsal çatışmanın bulunmadığı, devletin "büyük" olarak konumlanıp kendisinden "küçük", "aciz", "korunmaya muhtaç" evlatlarına ikramda bulunduğu bir yapı olarak işlemiştir. Kemal Tahir için ATÜT belli bir tarihsel dönemle sınırlı bir kavramdan çok sosyolojik ve kültürel kökleriyle bir devlet geleneğine yönelik araştırmaların kuramsal anlamda dayanağını ifade etmektedir (Tahir, 1992: 163). Söz konusu yerlilik vurgusuyla, Türk modernleşmesi tarih yazımı açısından yerleşik bir yargıyı kırmıştır. Tahir'e göre Batılılaşma, toplumun ileriye doğru atılımı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü Batılılaşma Türk toplum yaşamına uymayan, zorlama, biçimsel ve yüzeysel, Batılı emperyalistlerin diğer toplumları kendi pragmatik yaklaşımları doğrultusunda kullandığı bir kavramsallaştırmadan ibarettir. Batı kimliğinin temelinde sömürü olması sebebiyle Batılılaşmanın Türk toplumunun kendi benliğinden vazgeçerek başka bir şey olmaya çalışması yani imkânsız zorlaması anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte modernleşmeyi

Batılılaşmadan ayrı tutan Kemal Tahir, modernleşmeye karşı değildir (Akkurt, 2020: 132); ancak modernleşmek kendi toplum kökenlerinden ve tarihinden kopmak anlamına gelmemelidir.

Kemal Tahir'in Batılılaşmaya bakışı, sol ideolojik perspektifin Türk toplumundaki tezahürüne de aykırıdır. Türk solunun genelde Batı karşıtlığını bile Batıcı bir tavırla dile getirdiğini savunmuştur. Bu noktada Kemal Tahir'in eleştirileri salt Türk aydınıyla sınırlı kalmaz ve eleştirilerin asıl odağı sosyalizmin o günkü sunuş biçimidir. Çünkü o günkü sunum içinde "Sosyalizm Asya ve Doğu halklarının direnişi karşısında bu halkları denetim altına almanın, Batı ile ilişkilere uyumlu hale getirmenin bir başka biçimi olmuştur (Eğribel, 2003: 70)."

Kemal Tahir'in Türkiye'deki genel kabullerle çelişen tek görüşü Batılılaşma meselesinde ortaya çıkmamıştır. Türk tarihi konusunda öne sürdüğü tezleriyle- o dönem Türkiye'deki temel kabullere meydan okumuştur. Kemal Tahir'in kalemi, tarihi yeniden okumak ve yeniden anlamlandırmayı hedeflemektedir. (Hilav, 1993: 88). Benimsediği tarihsel materyalist dünya görüşü çerçevesinde, içinde bulunduğu toplumu üretim ilişkileri açısından incelemekte, Anadolu-Türk toplumunun hangi üretim tarzı içinde yer aldığı konusu üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımla, Doğu toplumlarının benzersizliğinden ziyade ekonomik ve kültürel şartların özgünlüğüne vurgu yapan objektif bir ölçüt arayışındadır. Batıdaki derebeyliğin klasik Türk toplumunda mevcut olmadığı sonucuna katılmaktadır. Bununla birlikte kurama ve tarihe yönelik ilgisini, somut siyasal tartışmalara da gönderme yaparak toplumsal sorunların çözümlenmesi noktasında kullanmaktadır. Bu anlamda birçok Batılı ve yerli metinle hesaplaşmaya girişmiş, değerlendirmelerde bulunmuştur. Kemal Tahir daha az gelişmişlik ve ATÜT tartışmaları başlamadan çok önce belki de Batı feodalitesiyle benzeşmezliği dillendirdiği, 1950'lerin ortalarında şekillendirdiği fikirlerini, bu tartışmalar çerçevesinde sınamak ve sağlamlaştırmak yoluna gitmiştir. Temelde alanının edebiyat olmasına karşın Türkiye'de ATÜT tartışmasını başlatan isimlerin öncüsü olması bu şekilde açıklanabilir.

Kemal Tahir, Avrupa ve Osmanlı arasındaki bu sosyal düzen farkını coğrafi koşullarla Anadolu'nun tarım ve toprak yapısında bulmaktadır (Tahir, 1992: 38-45). Bu durum topraklar üzerindeki siyasal örgütlenmeyi de belirlemiştir. Bu türlü bir arazi üzerinde özel mülkiyet gelişmemektedir; çünkü hiç kimse burada gerçekleştireceği tarımsal faaliyeti kârlı bir biçimde sürdürememektedir (A.g.e.: 40). Devlet, toprak üzerindeki üretimin devamlılığını ve köylünün yıllık geçimini sağlayacak hizmetleri yerine getirmektedir. Bu durum devletin neden "kerim devlet" olduğunu göstermektedir. Tahir'e göre bu devlet sömüren değil, ihya eden bir

devlettir ve bu sebeple toprakların mülkiyeti devletindir. Kemal Tahir o dönem çok tartışılan toprak reformu meselesinde de mülkiyet düşüncesinin olmadığı bir toplumda toprak reformunun istenen sonuçları doğurmayacağını belirterek reformun gerçekleştirilmesine yönelik inancı reddetmiş ana akım görüşün dışına çıkmıştır (A.g.e.: 42).

Tahir'e göre, Osmanlı'da en geniş üretim vasıtası olan toprağa sahip olan devlet aynı zamanda madenler, ormanlar, tersaneler, iç ve dış ticaretin de tek hâkimidir. Çarşı esnafı bile Osmanlı toplumunda fermanlı memur sayılmaktadır (Tahir, 2004: 223). Osmanlı'dan gelen bu devletçilik, sosyalizmin Batılı kalıplar içinde dışarıdan ithal edilmesi yerine toplum şartları içinden çıkan bir sosyalizmi tarihinden aldığı yatkınlık gücüyle yaşatabilme şansını beraberinde getirmektedir. Bu noktada, ATÜT'ün onun için ifade ettiği anlamı tekrar vurgulamakta fayda vardır. ATÜT üzerinde Batıda yapılan tartışmaları “fikir spekülasyonlarını, cilveleşmeleri, ancak bizim kendi gerçeklerimize ışık tutacak yönleriyle değerlendirmenin gerisini yutmadığımızı da her hususta belirtmenin” şart olduğunu söylemektedir.

Bugünün analiz edilebilmesi için tarihe, özellikle de Osmanlı'dan gelen mirasa ve bu mirasın Cumhuriyet süreci boyunca aldığı yeni biçimlere bakmak, dönemin aydınlarını incelemek elzem görünmektedir. Kemal Tahir, bu düzlemde hem kişisel motivasyon hem de dönemin “ortanın solu” tartışmaları ve nihayet sivil toplumun var olmadığı, dahası sivil toplumun çıkmasını engelleyici bir yapısal yeniden üretim mekanizması tezini işleyen ATÜT tartışmaları içinden kendi tezini geliştirmiştir. Bu perspektifi ele almamızın amacı, Kemal Tahir'in düşün dünyasını ve sosyolojik analizlerini incelerken siyasette ve bürokraside “Doğuda sınıflar olabilir mi, tarihin akışını neler belirlemektedir, tarihin öznesi sınıflar mıdır, kadrolar mıdır”; sorularının cevaplarını Batılaşma ve üretim tarzı ilişkileri tartışmaları içerisinden yürütmektir. Bu bağlamda, Tahir'in eserlerini inceleyerek Türk siyasi geleneğinin ve normlarının tarihsel kökenlerini ve günümüzdeki etkilerini analiz etmemiz gerekmektedir.

3. Siyasal Gelenek Olarak Dinamik Devlet

Asya ve Avrupa toplumlarının üzerine yaslandıkları siyasal kültür farkını anlamak için siyasal terminolojilere bakmak, oldukça faydalı olabilmektedir. Örneğin, Batıda siyasal örgütlenme state kelimesi ile tanımlanmakta iken Asya toplumlarında devlet kavramı kullanılmaktadır. Bu iki kelimenin etimolojik kökenlerine kısaca bakıldığı takdirde bu konuda birkaç şey söylemek mümkündür. Bu kavram üzerine düşünerek bir çalışma yapan Kemal Gözler, “Devlet Kelimesi Üzerine Kısa Bir Deneme” (2017) adlı yazısında bu iki kelimenin etimolojik

anlamlarına odaklanarak Doğu ve Batı siyasal kültürlerine dair ilginç çıkarımlarda bulunmaktadır. Buradaki araştırmada, devlet kelimesinin Arapça “devle” kelimesinden Türkçe’ye geçtiği, devle kelimesinin mastar haliyle sürekli olarak değiştirmek, döndürmek, zamanın ve talihin el değiştirmesi gibi anlamlara sahip olduğu belirtilmiştir. Tedavül kelimesinin de “d-v-l” asli harflerinden oluşan “devlet” kelimesiyle aynı köke ait olduğu, bu noktadan hareketle devlet sözcüğünün esasen tedavül eden, elden ele geçen şey anlamına geldiği eklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında devlet kelimesi “iktidarın el değiştirmesi” manasını içermektedir (Gözler, 201: 5-6).

İngilizce’de ise devlet, “state” (Fransızca *éta*, Almanca *staat*, İspanyolca *estado*) Latince hal, vaziyet, durum anlamına gelen “status” kelimesinden oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu kelime durağanlık, sabitlik, değişmezlik, kararlılık anlamlarını taşımaktadır. Bu nedenle Gözler, devletin tedavül ettiğini, state’nin ise sabit kaldığını savunmaktadır (2017: 6). Özetle, devlet kelimesi dinamik, state kelimesi ise statik çağrışımlara sahiptir ve bu toplumlar arasındaki ayrım bir bakıma kelimelere dahi yansımaktadır. Aynı yazısında Gözler, Batı ve Doğu toplumlarındaki siyasal kültüre dair bu etimolojik soruşturmaya binaen şu çıkarımları yapmaktadır:

“Devlet” kelimesinin kullanıldığı toplumlara baktığımızda, bu toplumların devletlerinde bir durağanlığın olmadığını, daima bir istikrarsızlığın bulunduğunu, devletin adeta elden ele dolaştığını, tedavül ettiğini görüyoruz (...) Oysa “state” ve benzeri kelimelerin kullanıldığı Batı toplumlarında yukarıda açıklandığı, “state” kelimesinin sözlük anlamında işaret ettiği gibi statik, durağan, bir devlet anlayışı vardır. Devlet bir kurum olarak sabit kalır. Siyasi iktidarı kullanan kişiler, kamu hizmeti yürüten görevlilerdir. Devlet kelimesinin kullanıldığı toplumlarda iktidardan düşenler, gözden de düşüyorlar; sadece iktidarı değil, itibarlarını ve servetlerini de yitiriyorlar (...) Buna karşın “state” kelimesinin tedavül anlamı olmadığı ve siyasi iktidarı kullanan kişiler sahip oldukları itibar ve servetleri, iktidara sahip olduklarından kaynaklanmadığı için, Batıda iktidardan düşenler saygın yaşamlarını devam ettirirler (Gözler, 2017: 7-8).

Etimolojik yorum ve çıkarımlar şüphesiz ki tartışmasız kabul edilecek nitelikte veriler değillerdir. Ancak Marx ve Engels’in tanımladığı şekliyle, tarihte Batıda bir sınıfın egemenliğinin yerini başka bir sınıf almakta iken Gözler’in “devlet” kelimesinin etimolojisini incelerken belirttiği gibi Doğuda bir yönetici kadronun yerini başka bir idari kadro almaktadır. Kemal Tahir’e göre bu etimolojik farkın nedeni, dinamik sınıflı toplum gerçeği ile ATÜT

arasındaki farkta yatmaktadır. Tahir'in belirttiği üzere Batıda “yeni bir sınıf olmayınca eski bir sınıf da ortadan kaldırılamaz” (Tahir, Bizans, 1992: 219). Batıda devletin dışında oluşmuş sosyal sınıflar mevcut iken Doğuda devletin dışında özel mülkiyet anlayışı gelişmediği için siyasi ve iktisadi mülk anlayışı çakışmaktadır. Bu nedenle, Doğu toplumlarındaki ATÜT gerçeği, “sınıf”, “statü” ve “parti” arasındaki Batı’ya has toplumsal ayrımları ve çatışma zeminlerinin oluşmasına izin vermemektedir. Tüm bu nedenlerle, romanlarının çatışma unsurları genel olarak içsel bir diyalektiğe değil; dışsal bir kuvvete dayanmaktadır. Hareketin dışsal bir kökenden kaynaklandığı argümanı da ATÜT’ün zorunlu bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Romanlarında işlediği yönetim krizi ve devletin beka sorunu, “toplumsal ayaklanma”, “sınıf çatışması”, “isyan” gibi içsel toplumsal dinamiklere yaslanan halk ve kitle hareketleri ile değil; dışarıdan bir kuvvetin işgalleri yoluyla gerçekleşmektedir. Bu türden bir hareket felsefesi siyasi geleneğin analizi ve Doğulu bilincin oluşumundaki kurucu rolünü düşünmek gerekmektedir. Dışardan bir kuvvetin işgal pratikleri neticesinde bozulan, gerileyen, çökmekte olan devlet krizi veya zaman zaman görülen devletin bürokratik kadroları arasındaki güç mücadeleleri (darbeler, suikastlar, ihanetler biçiminde) romanlara dramatik unsurlar biçiminde girmektedir. Çünkü ona göre: “Batıdaki ekonomik-sosyal oluşlar ve çekişmeler mülkiyet temeli üstünde, mülkiyet münasebetlerinin yeniden gözden geçirilmesi için yapılmışken Doğuda, bütün çekişmeler ve çelişmeler, mülkiyetsizlik platformunda olagelmıştır” (Tahir, Batılılaşma, 1992: 164).

Batıda tarihsel değişimin yönü toplumdan devlete doğru, tabandan yukarıya doğru gelişim gösterirken Doğuda değişimin yolu tavandan tabana, devletten topluma doğru yaşanmaktadır. N. Machiavelli’nin Prens adlı eserinde ileri sürdüğü gibi Doğuda devleti ele geçirmek zor, yönetmek kolaydır; Batıda ise devleti ele geçirmek kolay, yönetmek zordur (2003: 51-53). “Dinamik toplum statik devlet” (*status qua*) formülasyonuna neden olan gerçeklik, çelişkili toplumsal sınıfların varlığı ve orta sınıflara bağlı olarak şekillenmiş gelişkin sivil toplum olgusudur. Doğuda ise “dinamik devlet statik toplum”, ya da “aktif devlet pasif toplum” ilkelerinin geçerli olduğu düşünülmüştür. Batıda siyasal organizasyonun statik, yani durumsal karakterine ve kurumsal kapasitesine referans verilmekte iken Doğuda devletin sürekli devir, yani hareket halinde olması önemsenmektedir.

Bu olgu da Doğu toplumlarının son derece dinamik, hareketli, yoğun bir siyasallık içinde olduklarının bir ifadesidir. Tahir’in romanlarına yansıyan en önemli sonuç, “siyaset” ve “toplum” dikotomisi içinden söylenirse; Batı Avrupa’da toplumsal sınıflar arasındaki güç mücadelesi tarihin ana motoru iken Doğuda farklı beylikler arasındaki mücadele tarihin itici

gücüdür. Temel çelişki ve çatışmalar sınıfsal olmaktan öte bürokratik kadrolar ya da beylikler arasında yaşanan güç mücadelesinden ileri gelmektedir. Toplumsal ilişkilerin sabitlenerek belli bir tarihsel kesitte kurumsallaşması toplumsal ve siyasal alanda “alışkanlıkların” hüküm sürdüğü anlamına gelmektedir. Buna karşılık, Doğu toplumlarında siyasal düzeyde, yaşamın ölüme döndüğü “alışkanlıklara” (ikincil doğa) rastlanmaz; aktörler birbiriyle sürekli güç mücadelesi içinde siyasal yaşama dönüktür. Bu nedenle, Kemal Tahir bize ölümcül alışkanlıktansa sürekli bir dinamizmi içeren yaratıcı devlet kurma kapasitesinden, elan vital bir doğurganlığı ima eden etnik bir genetik koddan söz açmaktadır:

Türk Milletinin bütün tarih boyunca bayraksız ve devletsiz kalmaması, rastgele ve boşuna değildir. Onun çekirdeğindeki dinamizm, ona devlet kurma yatkınlığını getirmiştir... Devlet kurmak başka bir şeydir, devleti yönetmek başka bir şeydir. Türk Milleti tarih boyunca hem kurmada hem yönetmede ustalık göstermiştir (Bozdağ, 1995: 82-83).

Devletin kriz durumu Tahir’in ana gayesini anlamak açısından önemlidir. Tahir, yazı kapsamında odaklanılan, Esir Şehir Üçlemesi, Yorgun Savaşçı, Devlet Ana romanlarında yerleşmiş, kurumsal çerçeveleri oturmuş, toplumsal ve idari alışkanlıklar edinmiş “durumlara” dikkat kesilmeyip, ilgisini doğrudan devletin kriz dönemlerine yönlendirmektedir. Bu açıdan Kemal Tahir Osmanlı-Türk devlet geleneğine yaslanarak “devletin tedavülü”nün romanını yazmıştır. Bu tedavül kültürünün temel aktörlerinin başında “devlet kurucu” kapasiteye sahip siyasi-bürokratik kadrolar/devlet adamları gelmektedir. Burada incelenecek eserlerin ana unsuru devletin çöktüğü tedavül momentleri ve tedavül kabiliyeti yüksek kadroların çıkış yolu bulma maceralarıdır. Romanlarda olay örgüsünü ya da dramatik akışı oluşturan varoluşsal motifler devletin çökmesi, çöküş atmosferi içinde ortaya çıkan dekadans, yeni bir devletin kurulma süreçleri ve kurulan yeni devlette başlayan yeni güç mücadelelerinin yol açtığı yozlaşmalardır. Esir Şehrin İnsanları (1956), Esir Şehrin Mahpusu (1962) ve Yol Ayrımı’ndan (1971) oluşan “Esir Şehir” üçlemesinin “Kâmil Bey” karakteri; Yorgun Savaşçı’nın (1965) Yüzbaşı Cemil’i; Devlet Ana’nın (1967) Osman Bey, Orhan Bey ve Kerim Bacıbey’i; Kurt Kanunu’nun (1969) Kara Kemal ve Emin Bey’leri romanların temel karakterlerini oluşturmaktadır. Bu romanlarda modern burjuva “birey”i değil, Osmanlı-Türk siyasal geleneği ve toplum düzeniyle uyumlu bürokrat “bey” figürleri gibi devletlü başkarakterler vardır.

4. Yorgun Savaşçı: Devlet Kaybının Melankolisi

Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* romanı, *Devlet Ana*'dan sonra yayınlandığı dönemde en çok tartışma yaratan ikinci romanıdır. Biraz da bu nedenle Halit Refiğ "Kemal Tahir'in düşüncelerini en iyi temsil eden iki kitap var. Birisi *Devlet Ana*, diğeri *Yorgun Savaşçı*." (2015: 48) diye yazmaktadır. Bu romanın, Türkiye politik sahnesinin çok gerilimli bir ikliminde, 1965 yılında basıldığı da unutulmamalıdır. 27 Mayıs askeri darbesi sonucunda oluşmuş sol Kemalist tarih anlatılarında, bir yandan çağdaşlaşma-Batılılaşma eksenli yaklaşımlardan diğeri yandan da "anti-emperyalizm", "halk savaşı", "İkinci İstiklal Mücadelesi", "yeniden Kuvayi Milliye" gibi dönemin politik gündemleri üzerinden şekillenmiş okumalardan, Türk devlet ve toplum yapısına bakışta farklı bir tarihsel anlatıya sahip olduğu için dönemin gerek Kemalist gerekse de oluşmaya başlayan sosyalist sol açısından kabul görmemiştir. Kemal Tahir, Batıcı-Laik cephenin tarih anlatılarından da dönemin devrimci sosyalist akımlarının yaklaşımından da oldukça farklı bir tarihsel anlatı ve politik çerçeve ortaya koymakta ve bu politik hattın estetiğini ve bilgi sistemlerini, argümanlarını üretmeye gayret göstermektedir. Bu itibarla Tahir'in Osmanlı-Türk tarihine bakış açısı, devlet-toplum ve din arasındaki bağıntılara yaklaşım konusunda dönemin hegemonik yaklaşımlarından bütünsel bir açıdan ayrılmaktadır. Onun bu gayreti, son çözümlemede "Batı Çıkmazı" karşısında Doğu'nun imkânlarını soruşturmasından ibarettir. Bu soruşturmayı da devlet ve toplum yapısına, tarihsel gerçekliğine ve zihniyet dünyasına odaklanarak yapmaktadır.

Yorgun Savaşçı eserinde ordusu dağılmış, devleti yıkılmış, halkı yorgun ve bitkin düşmüş Türk toplumunun bağımsızlığını koruyabilme, yeniden var olabilme sürecini anlatmaktadır. Romandaki toplumsal yapı, ilişkiler ve kişilerin psikolojileri buna göre şekillenmektedir. Yenilginin tüm sorumluluğunu üstlenerek ordusuz kalmış bir milletin yeni bir devlet kurma mücadelesi, Yüzbaşı Cemil karakteri üzerinden aktarılmaktadır. Yılgınlık içindeki halkın büyük çoğunluğunun milli mücadeleye sırt çevirdiği koşullar altında, öncü kadroların yeni devlet kurma gücü meselesi üzerinde yoğunlaşılır.

Bu romanda Kemal Tahir "çöküş", "yıkılış", "devletin çözülmesi" temasına devam etmiştir. *Esir Şehrin İnsanları*'nda odaklandığı İstanbul'un yüksek sosyetesinin, devletin kriz durumuna verdikleri tepkiden ziyade burada, doğrudan genel sürecin özel ve en başat yanını temsil eden ordunun durumuna yakından bakmaktadır. İlgisini payitahttan insan manzaraları yerine ordunun yorgun savaşçılarına, figürlerine yoğunlaştırmaktadır. Tahir, bu romanda

Kuvayi Milliye'nin çekirdek günlerine dikkat çekmektedir. Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarından Ankara'da Millet Meclis'inin açılışına kadar olan sürede geçen olaylar, yorgun ancak ödev ahlakına sahip düşük rütbeli subay karakteriyle sunulmuştur. Bu dönemin atmosferi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkmış bir devletin ve toplumun ağırlığını yansıtmaktadır. Tahir'in kavramlarıyla çaresizlik, belirsizlik, başıbozukluk, düzensizlik, kayıtsızlık, pasifizm, yılgınlık, dramlar, yorgunluklar resmedilmektedir. Devleti yıkılmış, ordusu dağılmış, halkı yılgınlığa düşmüş bir subay bu başıbozukluğun kol gezdiği, iç ve dış arasındaki sınırların ortadan kalktığı, devlet ile milletin ayrıştığı bu koşullar altında önceki savaşların yorgunluğunu üzerinden atacak yeni bir milli mücadele vermektedir. Üniformasız kalmış bir subayın yeniden üniformasını kazanma serüveni serimlenmektedir. Karakterin eşkiyadan, başıbozuktan, serseriden, suçludan ayrılarak yeniden *askere* dönüşme macerasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütarekesi'yle yıkılış sürecini ve nedenlerini, Kuvayi Milliye'nin örgütlenme sürecini, o süreçte karşılaşılan güçlükleri Yüzbaşı Cemil figürü üzerinden anlatılmıştır. Bu perspektifle, roman bir bakıma çözülme ve yeniden toparlanma hikâyesidir. Devletten (İmparatorluk) Parti'ye (Kuvayi Milliye) ve partiden yeniden devlet (Türkiye Cumhuriyeti) örgütlenmesine dönüşüm sürecinin epik anlatısıdır. O nedenle Mondros Mütarekesi'yle başlayan roman yeniden düzenli bir ordunun şekillenmesi anlamına gelen TBMM'nin açılışı ile son bulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, romanda uzun yıllar yaşayabilmesi ve derinlere kök salmayı karakterize eden *çınar ağacı* imgesi ile sembolize edilmektedir:

Betonla desteklenmiş çınar gövdesine doğru yürüdü. Gövdenin içi büsbütün çürümüş, yalnız kabuğu kalmıştı. Bu çınarın bütün değeri, dallarına, kafasız insanların bacaklarından gövdesiz insan kafalarının saçlarından asılmasıydı. Cemil buna neden bu kadar önem verildiğini, bu kanlı rezilliğin nasıl bir anlayışla bizde korunması lazım gelen antika sayıldığını bir türlü anlayamadı. Ancak müzelerden çıkınca duyulan gerçek yorgunlukta, kanlı çınarı çeviren betona oturdu. Cigara tatsızdı. Boş bir hayvan pazarına benzeyen bu saray avlusunda güneşin de baharın da hiçbir anlamı kalmamıştı (Tahir, 1975: 220-21).

Bu sahnede çürümüş, halsiz düşmüş, çınar ağacında iki beden asılıdır; biri kafası kopmuş bir gövdedir ve ayaklarından asılmıştır; diğeri ise gövdesi kopmuş kafasından asılı halde durmaktadır. Başsız gövdeler ile gövdesiz başlar dönemin halk ile devletin ayrışmasını temsil etmektedir. Çöken bir imparatorlukta asılı duran iki ölü beden daha sonraları “sağcılar” ile “solcular” arasındaki politik partileşmeyi ifade etmektedir ve Kemal Tahir bu bölünmeye

karşıdır. Onun gözünde sağ ya da sol yoktur. Onun için en önemli olan olgu devlet ve devletin kutsallığıdır. Parti kategorisinden çok haz etmemekte hatta bu mevhumları eleştirmektedir. Onun için ideal devlet adamı bu parçalanmayı önleyecek devleti yeniden tesis edecek liderlerdir. Dağılmış, ufalanmış imparatorluğu tutarlı bir yere götürecek kişi devlet adamlığı rolünü oynayacaktır. Devlet adamı tipinin tarihsel rolü, bizi yeniden devletle buluşturacaktır. Eserde, Doktor Münir karakteri tüm bu ayrımları ortadan kaldıracak bir tip olarak tasvir edilmiştir. *Yorgun Savaşçı* romanı bu minvalde, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ufalandığı ve Anadolu’nun paramparça edildiği bir hengâmede, idealist Türk subayının, ölümü hiçe sayarak olaylara nasıl sıvandıgını” (Dosdoğru, 1974: 316) anlatmaktadır.

Kitapta anlatıldığı üzere üç kıtaya kök salmış imparatorluk, *çürümüş* ve *çökmek* üzeredir. Kısa bir sürede yitirilen koca imparatorluk gövdesi küçülerek Anadolu’ya sıkışıp kalmıştır. Balkan Savaşları’ndan Birinci Dünya Savaşı’na, bir asker üç yıl gibi kısa bir sürede üç kıtada savaşmıştır; Trablusgarp, Filistin, Kafkasya, Romanya, Çanakkale vb.... Bu savaşlar içinde “*hasta adam*”, “*yorgun savaşçı*”ya dönüşmüştür. Romanda Kemal Tahir, ağır kasvet, kâbuslar ortasında kalmış bürokratların dramını, muhabere yorgunluğunu, sonrasında bu takatsizlik içine gerçekleştirilen *Anadolu* müdafaasını anlatmaktadır.

Sokakta, kahvede, tramvayda, üniformalıya nasıl baktıklarına dikkat ettiniz mi? Omuzlarımızın üstünde artık apolet değil, yenilginin suçunu taşıyoruz. Daha doğrusu hala yaşamakta oluşun suçunu... Yakın bir arkadaş düştüğü zaman gelir insanın içine bu duygu cephede... Nasıl yorgun olmayalım? Her ayıplayan bakış, aşağılayan söz, dayanma gücümüzden birazını alıp götürüyor. Oysa “bizi anlasınlar!” diye bakıyoruz gözlerine... “Anlarsalarsa, üstümüzden atarız bu yorgunluğu, güven gelir içimize belki...” diyoruz (Tahir, 1975: 34-35).

Bu ifadeler, yaşadıkları bu ağır yenilgi suçunu üzerlerinde taşıyan askerlerin yorgunluklarının nasıl da ağırlaştığını açık etmektedir. Yüzbaşı Cemil, ordunun dağılıklığı yüzünden kahrolmuş ve düştüğü başıbozuk durumu savaşçı ruhuna yedirememektedir: “Ordu dağıldı. Ha deyince kurulamayacağı meydanda... Ordu olmayınca, nasıl atarız bu utancı üstümüzden” (Tahir, 1975: 35). Karakterlerin hemen hepsinin hissettiği derin, öldürücü yorgunlukta, kesif bitkinlik halinde Paul Gilroy’un tabiriyle “post-empyral melankoli” (2004) halini sezmem mümkündür. Buradaki anlatıyı, Gilroy’un *şanlı geçmişin kaybının neden olduğu yas* üzerine yaptığı anlamlı çalışmasına uyarlamak mümkündür. Bu kavramla Gilroy, imparatorluk sonrası toplumların geçmişe duydukları özlemi, *şanlı geçmişlerine* yaktıkları ağıtları ifade etmektedir.

Kemal Tahir'in "koca bir imparatorluğu batırmak" (1989: 220) gibi ya da "Anadolu'nun Türkleşmiş insanı, dünyanın en büyük imparatorluğunu kurmuş, geliştirmiş ve yaşamıştır." (1989: 161) ifadelerinde de bu örneği görmek mümkündür. *Yorgun Savaşçı*'da ise bu duygu temel olarak Yüzbaşı Cemil'in Osmanlı Saray'ına müze olarak girdiği sahnede karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, canlılığını, gerçekliğini yitirerek müzeleşmiştir. Tabloya gelene kadar müzede Cemil, "topuzları, güzleri, uzun mızrakları, kargıları, savaş baltalarını dalgın dalgın gözden geçiriyor, arada bir içine düştüğü çıkmazdan nasıl sıyrılacağını düşünerek dalıyordu" (Tahir, 1975: 217). Osmanlı müzesinin içinde yol alırken Yüzbaşı Cemil, Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim'i gösteren tablonun başına gelince gözünün önüne fetihçi, şanlı ordunun eski günleri gelmektedir. Tablonun karşısında Cemil tedirgin, kuşkulu ve öfkeli. Ancak önceki dalgınlığı ve burukluğu gitmiş, tablo karşısında canına can gelmiştir: "Düşünmeye canı sıkın başlamıştı. Bir yerinde sıkıntının dağılıp gitmiş olduğunu, dinlendirici, keyifli bir rahatlığın yüreğini sardığını şaşırarak anladı" (Tahir, 1975: 217). Yüzbaşı Cemil bir an için geçmiş şanlı günlerinin gösterildiği tablo karşısında yüreğine su serpilmiş, yorgunluğu geriye düşerek bedenini küçük ve anlık da olsa bir heyecan kaplamıştır.

"İmparatorluk kurmuş ve yaşatmış olmak" Kemal Tahir'in en çok önemseydiği konuların başında gelmektedir. İhtişamlı, şanlı, görkemli bir geçmiş, imparatorluktan geriye kalan gurur ve şeref duygusu hem yazarın kendisinin hem de eserin karakterlerini etkisi altına almıştır. Şimdiki zamanın acizliğinin, zayıflığının izafiliğini geçmişin güven dolu görkemi içinde kavranması gerekmektedir. Yüzbaşı Cemil de bu nedenle Çaldıran Zaferi'ni anlatan tablo karşısında ihtişamdan çaresizliğe nasıl düşüldüğünü sorgulamaktadır. İmparatorluktan kalan "şeref" temasına Murat Belge de işaret etmektedir. Belge bu durumu şöyle özetlemektedir:

İmparatorluk çökse ve tarihe karışsa da zamanında yaşamış olduğu gurur öyle kolay kolay buharlaşıp uçmuyor. Ama bunun yeni durumla uzlaşması çok zor. Çünkü yeni durum o zamana kadar bilinmeyen -ya da önemsenmeyen- birtakım standartlara uyma zorunluluğu getiriyor. Bu, 'onur kırıcı' bir durum olarak algılanıyor; 'Bugünlere mi gelecektik' duyarlılığı egemen" (Belge, 2016: 17).

Bu deneyim asker kadrolarda, savaşın, *erkekliğin*, askerliğin, cengâverlik etiğinin şeref ve erdemlerini eklediğinizde daha da ağır bir hal alacaktır. Romanın ikinci bölümü olan "Karanlığın Dibi" bölümü, bu ağır çaresizlik durumunun, savaştan yılmış düşmüş, kimsenin ağzını bıçak açmadığı, "vuruşalım" laflarına soğuk baktıkları bir yorgunluğun yoğun tasvirini içermektedir.

Bununla birlikte Tahir, bu derin kederlenme duygusunu melankolik bir biçimde ortaya koymamaktadır. Yukarıda değinilen “şeref hissi” nedeniyle, Türk milleti roman boyunca melankoliye ya da nihilizme tamamen savrulmadan yeni bir devlet kurarak esenliğe kavuşabilecek kudrete sahip olarak tasvir edilmiştir. Türklerin *devletsizlik hüznü* ya da *devlet melankolisi* kalıcı bir hal almaz ve yeniden teleolojik bir zorunlulukta er ya da geç bir devlet kurulacaktır. Ölüme kendini bırakmışlık duygusu, yerini kitabın sonuna doğru yaşama sevincine ve mücadele azmine bırakacaktır. Eserin sonunda yeniden derlenip toparlanılır ve Türkleri düştükleri yerden kaldıracak, onları yeniden devletlerine kavuşturacak gerçek savaşçı kişilik yeniden doğmaktadır:

Erlerin giyimleri yamalı, postalları yırtıktı ama yüzlerinde dövüşü çapulculara bırakmamış gerçek savaşçıların haklı güveni vardı. Cemil hemen toplanıp bu yırtık pırtık, yorgun, usanmış Güven’in karşısında selama durdu. En arkadaki biraz aksayan saka neferi de geçene kadar da elini kalpağından indirmedi. Ağır makineli bölüğü, apansız, seferberliğin ünlü türkülerinden birini tutturmuştu. “Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur” bağırtısı, önden arkaya, kopa-dağıla geliyor, kaldırımsız yolun toz bulutuyla sanki bir zaman sürünüp toprağa çöküyordu (Tahir, 1975: 564).

Türklüğün tarihten getirdiği büyük özgüvene yaslanarak karakterler, kronik bir melankoliye ya da derin nihilizme düşmeden “yorgun savaşçı”dan “gerçek savaşçı”ya dönüşmektedirler. Modern bireyin yabancılaşmış, değersizleşmiş ve intihara sürüklenen nihilizmi karşısında, Tahir’in ATÜT’çü karakterleri son derece mücadeleci epik özler barındırmaktadır. Modernist edebiyatta gördüğümüz (Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’ı, Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i gibi) yıkım ve hiçlik duygusu asla varoluşsal ve ontolojik boyutlara varmamakta, yıkımlar içsel bir buhranın kaynağı olarak değil, mütemadiyen dışsal bir faktörden kaynaklanmaktadır. Bu sayede yenilgi psikolojisinden ayrışılmakta ve askerin üzerine sinmiş bu ağır utanç duygusu zaferle ortadan kalkmaktadır. Bu mücadele süreci içinde “cehennem topçusu” Yüzbaşı Cemil, karşılaştığı şerefli Türk subaylarını mücadele içinde tanıdıkça, Karlos Çorbacı’nın kendisine ne demek istediğini kavrar hale gelmiştir. Onun kavradığı, Tahir’in de Türklüğün cevheri olarak kavradığı millet-vatan-devlet özdeşliğidir:

Geçende siz Reşit Bey için bir şey dedinizdi. “Vatanı kurtarmak için yapmayacağı yoktur” dediniz. Ben bunun üstünde düşünürken apansız, meseleyi anlayıverdim. “Vatan” kelimesini, “Devlet” kelimesiyle değiştirir değiştirmez Karlos Çorbacı’nın ne demek istediğini anladım (Tahir, 1975: 167).

Kemal Tahir'in Doğu ile Batı arasındaki farkın kendisini açığa vurduğu en önemli hususlardan birisi de *Yorgun Savaşçı*'da ele alınmıştır. Kemal Tahir'in eserlerinde işlenen temel analiz aslında Batıda toplumsal hareketlerin olabileceği; ancak Doğuda bunun “kadro hareketleri” olarak ortaya çıktığı yaklaşımıdır. *Yorgun Savaşçı* kitabının odaklandığı nokta ise kadro hareketinin oluşum koşulları ve sürecidir. Daha açık bir ifadeyle, Tahir'e göre Kurtuluş Savaşı destansı bir kahramanlık anlatısıdır; ancak bunun bir “halk hareketi” olduğunu görüşü yanlıştır. Özellikle 1960'lı yıllardaki sol Kemalizm çizgisinin Cumhuriyet tarihi anlatılarını retrospektif görür ve bunun “ıcat edilmiş gelenek” olduğunu düşünmektedir. Bu anakronik bulduğu anlatıya şu şekilde itiraz etmektedir: “Bazıları Kuvâyi Milliye'yi bir halk hareketi gibi görmek ve göstermek isterler. Bütün Doğuda ve Türk milletinin tarihinde tek bir halk hareketi yoktur ki, Kuvâyi Milliye, halk hareketi olsun!” (Bozdağ, 1995: 62). İcat edilmiş geleneğin karşısında yaşayan canlı geleneği koymaya çalışan Tahir'e göre nasıl İttihatçılık bir kadro hareketi ise Kuvâyi Milliye de öyle bir kadro hareketidir:

İşte Jöntürk hareketinin getirdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti hareketinin sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrosu, bütün vatanseverliğine, bütün idealist girişimlerine rağmen, koca bir imparatorluğu elden çıkarmamıza sebep olmuş. İşte bir Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oluşturduğu kadro, yeni bir devlet kurmuş! (Bozdağ, 1995: 66).

Hatta Tahir'in kavrayışında “halk hareketi” gibi bir kavramsallaştırmaya yer olmadığından “isyan”, “ayaklanma” gibi siyasal fenomenler devlet içi kliklerin güç çekişmesi, onun tabiriyle “kimin kiminle boğuştuğuyla” ilgilidir. Ona göre hem “Patrona Halil Ayaklanması” hem de “Celali İsyancıları” (Tahir, 1991:407, 272) idari kadrolar arasında yaşanan klik çatışması olarak yorumlanmaktadır. Tahir'e göre “Jön Türk- İttihat ve Terakki- (Teşkilatı Mahsusa- Türk Ocağı) bir çeşit kadrolaşmadır ama kopmaya doğru bir kadrolaşmadır” (1991: 272). Tahir, bu bakımdan olumlu kadroculuk ile olumsuz kadroculuğu birbirinden ayırır. “Kerim devlet” anlayışından koparak “talana” yönelen kadroculuğun yıkım getirdiğini, bunun karşısında devletin kerim sıfatının yeniden ihya edildiği kadroculuk pratiklerinin kuruculuk getirdiğini düşünmektedir. Ordusuz kalmış bir asker olarak Cemil, “Önce eşkıya olmadığımızı göstereceğiz” (Tahir, 1975: 418) diyerek onurlu bir asker olduğunu, silahlı eşkıya olmadığını ifade etmeye çabalamaktadır. *Yorgun Savaşçı*, İttihatçıların toplumdan soyutlanışlarının ve Kuvayi Milliye olarak yeniden doğuşlarının öyküsüdür. Felaket yazgısından zafere giden yolda ittihatçıların hataları ve kendilerini sorgulayarak dönüşümleri anlatılmaktadır. Kemal Tahir'e göre İttihatçılar Osmanlı'yı yıkmamışlar; daha ağır bir şekilde “tasfiye” ye

yönelmişlerdir. Tahir “yıkılmak” ile “tasfiye” arasında bir ayrım yapmakta ve yıkmanın dış düşmanlar tarafından olabileceğini, tasfiye sürecinin ise içsel olduğunu belirtmektedir.

Ona göre İttihatçılar sadece Birinci Dünya Savaşı bozgununun temel aktörleri değil, aynı zamanda imparatorluğu tasfiyenin tarihi mirası reddetmeye dayanan siyasetten de başlıca sorumludur. Sadece *Yorgun Savaşçı*’da değil, diğer romanlarında da örneğin *Yol Ayrımı*’nda da İttihatçıların oynadığı tarihsel rol sorgulanmaktadır. Onlardan önce, “1908’de, İttihatçıların ele geçirip on yıl içinde yıktığı imparatorluk, tam dört milyon üç yüz seksen üç bin kilometrekare toprağa sahipti (Tahir, 2010: 462)” diyerek çok sert bir şekilde eleştiren Kemal Tahir, sonrasında şöyle devam etmektedir:

Bir dünya imparatorluğu, yüzyıllar boyu, yüzlerce nesillerin birleşik gayretiyle, kanları, canları, malları pahasına doğmuş, kökleşmiş, gelişmiş, yaşatılmıştır. Tarihin bir döneminde, herhangi bir nesil, tek başına bu tasfiyeye karar verebilir mi? (...) Mahzenler dolusu arşivleri düşün... Dört milyon üç yüz seksen küsur kilometrekarelik bir imparatorluğun yedi yüz yıllık hesapları tasfiye edildi beş ay içinde... Buna tasfiye denmez. Mirası reddettik, hem de borçlarından bir kısmını kabul ederek reddettik. Değil bir dünya İmparatorluğunun mirası, bir mahalle bakkalının mirası bile, bizim bugünkü mahkeme usullerimiz göz önüne getirilirse, bu kadar kısa zamanda tasfiye edilip karara bağlanamaz (Tahir, 2010: 461-62-63).

Batılılaşma politikalarının bir uzantısı olarak gördüğü geçmiş mirasın reddedilmesi ve geleneğin reddedilmesine dayanan tasfiyeci kadroların amansız bir eleştirisini yapmakta, “devletin kurtulması” ya da yeni bir “devlet kurulması” ile tasfiyeci politikalar arasında zorunlu bir diyalektiğin olmadığını düşünmektedir. Ona göre Batılılaşma politikalarının savunucusu ve icracısı kadrolar (Tanzimatçılar, İttihatçılar ve Cumhuriyetçiler) iki farklı yoldan yanlış olan yolu seçmişlerdir. Çünkü Tahir’e göre, “Rejim değişmelerinin tarihsel haklardan vazgeçmekle hiçbir ilintisi olamaz. Söz gelimi, Bolşevikler, Çarlık İmparatorluğu’na pekâlâ sahip çıkmışlardır. Nitekim Fransa Cumhuriyetçileri de kendilerinden önce, kendilerinden sonra çeşitli krallarının kurmuş oldukları imparatorluğu rejim değiştirdik bahanesiyle hiç kimseyi bağışlamadılar” (2010, s: 464). Buradaki iki farklı yol aslında Tahir’in Batı toplumları ve Asya Tipi Üretim Tarzı’na sahip Doğu toplumları arasındaki farkı da içermektedir. Bu itibarla kadrolar, Asya toplumları kapsamında bir tercihi gündeme getiren *Bolşeviklerin* yolundan ziyade Batı toplumlarının yolunu seçmişler; kendi gerçeklerine Batının gözlükleriyle bakarak tasfiyeci ve yanlış bir yola sapmışlardır.

Tahir romanlarında asker kadroları bütün bütün yermekten oldukça kaçınarak, subayları üç ana özellikle ön plana çıkarmaktadır; i) ödevlerini namuslu olarak yapmaya çabalayan, politikadan uzak savaş subayları, ii) her vasıtayı meşru sayarak ne olursa olsun mutlaka yükselmek isteyen, her şeyi yapan, kıyıcı, hırslı subaylar ve iii) hırslı subaylara düşüncesizce alet olan komitacı, piyon subaylar (Tahir, 1989: 62). *Yorgun Savaşçı*'da yüceltilen subaylar birinci türdeki subaylardır. Tahir bu konuya şöyle bir açıklama getirmektedir:

Memleketin en kötü günlerinde düşmanlar iyice içeri doldukları sırada, başından beri politikaya karışmamış, orta rütbede, dövüşken Türk Subayının, ordusuz kalma dramını anlatmak istedim. Bunu anlatırken 1918-1919 memleket şartlarını, bilhassa direnenlerle ümidini kaybetmemiş olanların durumunu göstermeye çalıştım. Buna, Türk toplumunda ordunun özel yerini belirtmek istedim demek de doğru olur. *Yorgun Savaşçı*'da yakın tarihimizde örnekleri çok görülen, politize olmuş büyük ve küçük rütbeli subayların dramını savunmak için, hiç kimseden ve hiçbir rejimden kendisi için çok bir şey istemeden vurulmuş Türk subayının dramını vermek istedim. 1918-1919 döneminde, memleketin düşman istilası altında düşmesi, yıllardır yoksulluklar içinde çarpışan ordunun dağılması, bu milli dramın derinliğini kat kat arttırmıştır. Burada savaşçı subayın karşılaştığı en ağır durum, kendi haklarının yenilgi sorumluluğunun subay kadrosuna gelişigüzel yüklenmesidir. Anadolu kurtuluş hareketimize bu açıdan baktığımız zaman, romantik övünmelerin altında yatan gerçek insan dramını görürüz (Tahir, 1968: 5).

Bu tipteki *şerefli* subayların elinde yeniden bir askeri örgütlenme ve oradan devletleşmeye gidilmektedir. Devletin yıkımına neden olan İttihatçıları amansızca kritik ederken Tahir, sorumlu davranan kahramanlar eliyle yeniden bir devletleşmenin olacağını, *devletleşme* olgusunu da Türk tarihini açısından teleolojik bir zorunluluk olarak düşünmektedir. O halde “*Yorgun Savaşı*” romanı temel argümanları ve kurgusu itibarıyla Türk tarihinin halk hareketinden ziyade kadro hareketine dayandığı görüşünün bir ifadesidir. Tahir’e göre, Osmanlı-Türk tarihinin temel özneleri olan idari kadrolar (kapıkulları) toplumu doğru yola götürdüklerinde millet için iyi sonuçlar doğmuş, yanlış yola götürdüklerinde ise milleti *ziyan* etmişlerdir. Kemal Tahir’de, Jön-Türkler ile İttihat ve Terakki kadroları “kötü kadrolara” örnek iken; Mustafa Kemal ve arkadaşları “iyi kadrolara” örnektir.¹ “*Yorgun Savaşçı*” bu açıdan bir kadrodan diğer kadroya geçiş öyküsüdür. Bu anlamda “devletin tedavülü”nün tipik bir romanıdır. İmparatorluğu yıkan kadrolardan bu koşullar altında yeni bir devlet kurmayı becermiş kadrolara bir dönüşümün, parçalanmadan bütünlüğe varabilme, en zor koşullardan

bir devlet çıkarabilme yetisinin romanıdır. *Kaos* durumundan *düzen* durumuna, dağılmış bir ordudan düzenli orduya sorumluluk sahibi kadrolar eliyle geçilebildiğini anlatmaktadır. Kısaca “Yorgun Savaşçı”, İttihatçıların gerçeklikten kopuk idealizmlerinden sorumluluk sahibi kadrolara dönüşün hikâyesidir. Kemal Tahir hakkında önemli çalışmaları bulunan Hulusi Dosdoğru ise roman için şunları söylemektedir:

Yorgun Savaşçı, Türk ordusunun, Türk toplumundaki gerçek yerini belirleyen, Türk savaşçı subaylar kuşağının insan dramıdır. Yenilmişliğin umutsuz karanlığında, el yordamı ile umut arayanların romanıdır; cehennemden çıkmış, cehennem topçusu Yüzbaşı Cemil’in, yorgun ruhu ile kaybettiği vatanını bulmak için çıktığı kanlı yolculuğun anlatımıdır. Çöken imparatorluktan, yeni bir vatan kuranların öyküsüdür; ve nihayet, “Vuruştuk mermisiz, kasaturasız, Ne aman istedik ne aman verdik” dizeleriyle tanımlanan, başı sonu bellisiz bir boğuşmanın romanıdır (Dosdoğru, 1974: 295).²

Yorgun Savaşçı Osmanlı İmparatorluğu’nun çöktüğü, büyük yenilgilerin yaşandığı ve akabinde Türklerin bir Millî Mücadele örgütleyerek yeniden bir devlet kurma iradesine sahip olduklarını anlatmaktadır. Bozguncu dışsal kuvvete karşı yeniden bir bağımsızlık mücadelesi örgütleyebilen “Türk” karakterinin destansı macerasıdır. Dağılan imparatorluğun, yenilmiş düzenli ordu güçlerinin, parçalanmış toplumsallığın yıkık çöküntüsü altında öncü bir kadronun ilk örgütlenme potansiyelini okura göstermek niyetindedir. Halk kitlelerinin kendiliğinden milli mücadeleye katılmadığı bir süreç içinde öncü kadroların siyasi ve askeri örgütlenmeleri sayesinde düzenli bir ordu kuracak kitlesel bir direniş gücüne ulaşılmaktadır.

5. Kemal Tahir’in Türk Soluyla Yol Ayrımı: Devlet Ana

Devlet Ana kitabında ATÜT’ün sosyal ve siyasi düzenini yansıtan karakterler olduğu gibi, karşılaştırma imkânı barındıran Batı feodal sistemden de tipler yer almaktadır. Eserde Notüs Gladyüs karakteri Batı’daki senyörlük yapısını temsil etmektedir. Tahir, Gladyüs ile Mavro’nun konuşmasından Mavro’nun ağzından iki farklı üretim ilişkisinin farkını ifade eder:

Çünkü soylunun soyluluğu gibi, yaptığı da hep Allah’tandır. Pazar başını (vergisini) arttırmaya geldi mi, senyörün keyfinedir. Kimse karışamaz. Kendi toprağında dilediğini yapar. Çünkü toprağı da soylular için yaratmıştır Allah! Salt toprağı değil, üstündeki köylüyü de bağışlamıştır mal diye, canı çekerse asar! (...) Gölünde, deresinde, izinsiz balık tutanı asar, ormanında avlayanı, çalı keseni... Angaryasından kaçanı, harmanda, bahçede soylu payına hile katanı... Sıkı çalışmayan kunduracıyı, demirciyi de canı çekerse asar; acır da bağışlarsa,

demire vurur ölene kadar...(…) Ahiler ne der bu işe aman Şövalyem, çarşığı dar etmez mi soyluların başına? Ahi de neymiş? Bizim buraların çarşısı pazarı ahilerden sorulur. Subaşı da karışabilemez, tekfur da... Kadı karışır az biraz, kitabın yazdığı kadarlık (Tahir, 2007: 29-30).

Batının bu feodal karakteri karşısında ise Doğu'da çok daha adil bir düzen mevcuttur:

“Kitabımızın kavlince faiz haramdır. Reayayı topraksız komak haramdır, topraklarını birbirine katıp mülk çiftliği peydahlayarak halkı boğaz tokluğuna çalıştırmaksa büsbütün haramdır” (Tahir, 2007: 285). Mavro, kaçır giderim başka bir beyliğe sığınırım dediğinde, “kaçanı yakalar sınır komşuları, getirir verir döverek soylusuna” (Tahir, 2007: s.30).

Buradaki cümlelerde Batı feodalizminin *acımasız* karakteri vurgulanmaktadır. Mavro, bu ürküntü karşısında Bacıbey'ine kaçmakta ve ona sığınmaktadır. Tahir'e göre “kerim devlet” ile “feodal devlet” farkı bu noktada özetlenir. Bir coğrafyada adalet arayan köylülerden yönetime sığınanlara insani muamele yapılmakta; diğer coğrafyada köylünün boğazına *tasma*, Mavro'nun tabiriyle “bildiğin it tasma” asılmaktadır (Tahir, 2007: 31-32). Mavro'nun “Türkmen kitabının kavlince, varlıklılar, mallarının onda birini yoksullara verecek... Hristiyan reayadan haraç alır. ‘Alır’ dedimse, varsa alır. Ertuğrul Bey'in gücü yeterse yoksula, üste verdiği olur” (Tahir, 2007: 34) sözleriyle Kemal Tahir, *gaddar* Notüs Gladys karşısında adil, yardımsever, esirlere merhamet gösteren, halkına karşı cömert ve paylaşımcı bir Osman Bey'in kerimliğini serimlemektedir.

Notüs Gladys'ün karşısında yer alan Osman Bey ise ne halkı üzerinde ne de toprakları üzerinde böyle bir hakka sahiptir. Kendi halkı üzerinden sömürücü bir sınıf olarak varlık göstermemekte aksine topluma hizmet etmekle kendisini yükümlü saymaktadır. Tahir'in vurgulamaya çalıştığı husus, Doğu ve Batı toplumları arasındaki alt-yapısal üretim tarzının dramatik farklılaşması ile iki farklı siyasal, toplum ve ahlaki bir üst-yapısal düzeneğe yol açmasıdır. *Devlet Ana*'da da feodal sistemin sınıfsal karakterinden ileri gelen “sömürücü sınıf”, “egemen sınıf” ve “baskı aracı olarak devlet aygıtı” gibi negatif, sömürü ve tahakküm ilişkilerine dayanan sınıf ve devlet bağıntısının Doğu'da oluşmadığını, Asyai tarzdan kaynaklanan bir biçimde üst-yapıda “kerim devlet” felsefesine göre bir yapı kurulduğunu vurgulamıştır.

Kemal Tahir, romanda Osmanlı yönetim felsefesi olan “adalet dairesi” anlayışını benimsemiştir. Klasik dönem Osmanlı devlet ve yönetim felsefesini anlatan adalet dairesi şu

terkipten oluşmaktadır: “Adalet devlet ile olur, devlet kul ile olur, kul hazine ile olur, hazine reaya ile olur, reaya adalet ile olur (Tahir, 1992a: 25).³ Kemal Tahir’in alıp benimsediği bu yaklaşıma göre “adalet mülkün temelidir”. Halk nazarında bir yönetim adil olduğu ölçüde meşru görülmüştür. Osmanlı’nın yönetim anlayışının üzerine yükseldiği bu normatif çerçeveyi Kemal Tahir bu romanında işlemektedir. “Adalet” kavramı temelinde örgütlenmiş toplumu “kerim devlet” olgusunun ürettiğini ileri sürmektedir. Ona göre, “Osmanlı devlet anlayışı adaletle başlar, adaletle biter. Bu onun başarabilmiş olsun olmasın, kerim devlet karakterinden gelmektedir” (Tahir, 1992a: 216). Romanda, “Kanundur, beylik kul ile olur, kul hazine ile olur, hazine reaya ile olur, reaya adalet ile olur” (Tahir, 2007: 546) yaklaşımı önemli ölçüde hissettirilmiştir.

Batının sınıflı toplum gerçekliğinin bir ürünü olan sömürü düzenine karşı Doğu’nun kerim devlet yaklaşımının adalet anlayışı konulmaktadır. Devletin devamlılığını da Kemal Tahir “kerim devlet” yaklaşımına bağlamaktadır. O nedenle Doğu ile Batı’da devletlerin ayakta kalma anlayışları da farklılaşır. Tahir’e göre “Batı toplumu sınıflıdır. Doğu toplumlarında sınıf yoktur. Batı toplumu, sınıflı olduğu için, orada devlet sınıflar arasında bir tarafsızlık dengesi kurabildiği veya eşit ölçüde güven verebildiği zaman ayakta kalır” (Bozdağ, 1995: 66). Buna karşıt olarak, Osmanlıda “adalet dairesi” ve “kerim devlet” zihniyeti imparatorluğun içsel yıkılmasına karşı güvenli (adalet) duvarları örmüştür. Tahir’in bu romanda olduğu gibi diğerlerinde de yıkım, kargaşa ve çöküntü dönemlerini dışarıdan bir unsurun saldırılarına bağlamasının nedeni, içerdeki sistemde iç çatışmaya sürükleyecek sınıfsal farklılaşmanın az olması, yapının kendi içinde bütünlüklü bir ideale sahip olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır.

Kerim devlet kavramının yanı sıra notlarda *hayırlı devlet* kavramı da yer almaktadır. Buna göre “Hayırlı devlet, devletin milletten (burjuva anlamıyla milletten) önce geldiği toplumlarda vazgeçilmez bir dayanaktır. Bu dayanak olmayınca toplum olmaz.” (Tahir, 1992a: 247). Hayırlı devlet, Batıdaki kötülük ürettiği düşünülen devlet kavramının karşısına yerleştirilmiştir:

“Hayırlı devlet köle işleten, feodal ve kapitalist toplumlarda olduğu gibi insanın insanı, gerçekten insanlık dışı sayılacak kıyıcılıkta sömürmesini önlemeye çalışmakta ve ilk zamanlarda kendisinin varoluşunu zorunlu kılan sosyoekonomik şartlara göre bunu sağlamaktadır (Tahir, 1992s: 249).

Doğuda da belli dönemlerde devletin hayırlı devlet olma vasfı ortadan kalktığı konjonktürel anlar vardır. Dış saldırılar başladığında devletin gelirlerinde azalma yaşanmakta ve devletin hayırlı devlet vasıfları ortadan kalkmaya başlamaktadır. Bu süreç zorunlu olarak iç düzeni de sarsmaktadır. Tahir'e göre bu iç ve dış çatışmalar ister istemez devletin giderlerinin üstüne çıkmaktadır. Bu yeni durum, devletin biricik var olma şartını, hayırlı devlet özelliğini öncelikle ortadan kaldırıp onu, içe dönük talancı ve kıyıcı devlet haline getirmektedir (Tahir, 1992a: 248).

Osmanlı devlet tarzı Tahir'e göre ATÜT'ün olumlu bozulmasının sonucu ortaya çıkmış "kerim devlet"tir. "Devlet baba" olarak halk tarafından algılanmış olması da bu nedenledir. Kerim devlet yaklaşımıyla Kemal Tahir, Batı'da sınıfların ve özellikle de kral ve halk arasında yer alan "ara tabakaların" (aristokrasi, burjuva sınıfı vb.) bulunmasını genel olarak "Doğu Despotizmi" kavramsallaştırmasının da tarihsel toplumsal nedenleri olarak gösterilir. Ancak Tahir, kerim devlet yaklaşımı ile Doğu despotizmi tezlerine karşı çıkmaktadır. Osmanlı'nın tarihsel örneğini sunduğu devlet biçimi kerim devlettir ve Batılılaşma süreci içinde giderek sınıflaşmış devlet karşısında (devlet eliyle burjuva sınıfının yaratılması ülküsünü düşünebiliriz) Anadolu halkının derinden kerim devlet hasreti çektiğini düşünmektedir. Tahir, 1960'lı yıllarda gelişmeye başlayan "ceberrut doğu despotizmi-özgür demokratik Batılı devletler" oryantalist karşıtlığına oksidentalizmi fazlaca bükerek meydan okumaktadır. Tahir, Osmanlı yönetim anlayışındaki padişah, asker ve ulemeden (padişah hariç diğer kadrolar reaya sınıfına açıktır) oluşan üçlü denge üzerine kurulu düzende iktidar paylaşıldığı ve tek elde toplanmadığı için, iktidarın tek elde toplandığı despotizm tezlerine karşı çıkmaktadır. İktidar padişahın mutlak kontrolünde değildir, halka açık olduğu için de sınıfsal değildir (Tahir, 1992a: 415).

Tahir bu görüşüyle, 1960'lı yıllarda oluşan "baskıcı, faşizan, ceberrut" devlet tasavvurunun Türk devlet çizgisinde baskın bir motif olmadığı, tarihsel realitenin bunun tam aksi yönde olduğunu *Devlet Ana* romanında ortaya koymaktadır. Kitabın yarattığı büyük etkinin bir nedeni de dönemin birbiriyle çatışan devlet teorileri ve buna dayalı iktidar stratejilerinin mücadelesinde yatmaktadır. Bu bakımdan Kemal Tahir, ne Osmanlı-Türk toplum geleneğinin sınıfsal sömürü ilişkilerine dayanan sömürücü ve baskıcı devlet çizgisinde olduğunu ne de devlet geleneğinde ceberrut olduğunu söylemektedir. Ona göre devletsiz yapamayan Türklerin devlet çizgisi ile Batılı devlet tipi birbirinden kategorik olarak farklıdır:

Bizde her şey devletten beklenir; onun için de her şey devletten gelir zaten... Başka memleketlerdeki devletle, bizim Anadolu insanımızın devleti bir değildir! Biz devlete “baba” deriz: “Devlet Baba”. Başka milletlerin dilinde böyle bir deyim yoktur. Çünkü o ülkelerde devlet “Baba” değil, “Kâhya” dır vermez, alır. Ama bizim memlekette, hem baba, hem babacandır. Belki de Anadolu insanı, böylesine bir devlete alışık olduğu için, bunun tam tersi olan Batı devlet biçimlerine yüz elli yıldan beri direniyor, bir türlü bu biçimleri içine sindiremiyor (Bozdağ, 1995: 65-66).

Doğulu denilen Asyatik üretim biçimi temeli üzerine yükselen devlet tipi Tahir’e göre sınıf devleti olmadığı için, batı-kapitalist-burjuva sömürücülüğünü sürdürmemiş, reayasına elinden geldiği kadar yumuşak davranmıştır. Hâkim sınıf karakteri gösteren idareci kadroları aristokratlaştırmadan halktan kimselerin de erişebileceği konumlar olarak açık tutmuştur (Tahir, 1992a: 333). Osmanlılıkta her şeyin *haklı olarak* devletten beklenmesi, her şeyin tarih boyunca devletten gelmiş olması gerçeğine dayanmaktadır; bunun olağan sonucudur (Tahir, 1992a: 342). Ekonomik çareler ve davranışlar gibi, politik değişmeler de, Batıdaki tersine Osmanlılıkta, devletten gelmektedir. Tahir’e göre çok partili hayata geçişte bile farklı sınıfsal katmanların sınıf davranışlarına ve dünya görüşleri esasına dayanan partiler sistemi kurulamamış, ana idareci kadroların fraksiyonları şeklini almıştır. Değişimin itici gücü sınıf esasından çok devletin güçsüz düşmesi motivasyonuna dayanmaktadır. Doğulu devlet tipinde devlet çoğu zaman dışsal nedenlere bağlı olarak güçsüz düşmekte, zayıflamakta ya da çökmektedir. Bu durum karşısında *bürokratik kadrolar* yeniden bir devlet örgütlenmesine girmektedir. Doğulu devlet ile Batılı devleti Tahir notlarında şu biçimde net olarak ayıştırmaktadır:

Doğulu devlet, Batılı Devlet’ten en az, beş bin yıl eskidir. Batıda ana kutsallık mülkiyette olduğu halde, Doğu toplumlarında, devletin kutsallığı dinden bile önce gelir. Batıda devletler sınıfların temsilcisi, sırasında savunma aracı olduğu halde, Doğudaki devletler bütün toplumun var olma, yok olma şartıdır (...) Batıda devlet sırasında bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç olduğu halde, Doğuda devlet, halka karşı sorumluluklar yüklenmiştir. Son hesaplaşmada, ihya edicidir. (Bu ihya edicilik, devleti elinde tutanların üstün akıllarından, temiz vicdanlarından, yufka yüreklerinden gelmez, devletin de var olması yok olması, buna bağlıdır. Doğuda insanlar, zengin olsunlar, yoksul olsunlar, her tehlikeli dönemeçte, her zaman sıkıştıkça hemen devlete dönerler. Her şeyi ondan beklerler” (Tahir, 1992s: 317, 318).

Bu düşünce ile Tahir giderek gelişmekte olan Marksist ve liberal akımların devletin baskı aygıtlarına odaklanan kötücül devlet imajlarının Doğu'ya ithalatının önüne geçmeye çabalamıştır. Pierre Bourdieu'nün bir metaforuna referansla söylendiğinde *Devlet Ana* romanı ve “kerim devlet” nosyonu, bir yandan ceberutluğu ifade edecek biçimde yasakçı Baba imajına mesafesiyle, diğer yandan da sömürücü sınıf mefhumunu reddetmesiyle “devletin sol eli” biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Tahir'in ifadesiyle “Osmanlılık bir talan rejimi değil, alan rejimi değil, tersine kerim devlet olarak veren rejimdir” (Tahir, 1992b: 165). Derebeyliğe karşı ATÜT sistemine dayanan Osmanlı toprak sisteminin zorunlu devlet biçimi kerim devlet olmuştur. Bu devlet biçimi de talancı değil düzen getirici tarihsel bir rol üstlenmiştir. Devlet dediğimiz örgütlenmenin Doğu toplumlarında icra ettiği fonksiyon sınıfsallaşmayı engelleyici ve sosyal adalet dağıtıcı bir “sol el” işlevi olmakla birlikte (Marx'ın “Doğu'nun zenginliği” olarak söz ettiği ATÜT'ün sol kapasitesi), Batı'da sosyal sınıflaşmayı önlemenin ötesinde onun bir operasyonel aracı konumuna indirgenmiş olmasıyla “sağ el” fonksiyonunu icra etmektedir. O halde, Batı'nın özel mülkiyet rejimine dayanan sınıfsal devlet görüşünden ziyade Doğu toplumlarında hâkim sistem “sosyal devlet” ve kamusal mülkiyet anlayışıdır. Kamu düzeninin ortadan kalkması ve kamusal mülkiyet rejiminin çöktüğü evreler “çöküntü”, “bozulmuş”, “çürüme”, “adaletsizlik” olarak halk tarafından değerlendirilmiştir. Kerim devlet yapısının ister feodalleşme isterse de kapitalistleşme eliyle sosyal ve siyasal düzenin “sınıflaşması” anlamına geldiği ve bu sınıflaşma da “bozulma”, “yabancılaşma”, “çürüme” olarak görüldüğü için bu sınıflaşma programının en genel adı olan “Batılılaşma” programına şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre Batılılaşma sömürücülükten başka bir anlam ifade etmemektedir. Ona göre “Batılılaşma sömürme çağrısıdır” (Tahir, 1992b: 16). Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik-sosyal bünyesindeki özellik devletin kapı-kulu-memur devleti oluşu, bilhassa, Anadolu'da savaşla aldığı toprakları Allah adına devlet malı olarak tutması, mülkleri de vakıflaşmaya zorlayarak kişiler elinde toplanmasının kesinkes önlenmesidir (Tahir, 1992b: 40). Tahir için Batılılık ve Batılılaşmak ne kadar süslenirse süslenirse sadece sömürüye kalkışmak anlamına gelmektedir. “Batı uygarlığına yetişmek, Batı uygarlığını geçmek” ifadesinin anlamı “Batıdan, Batılıdan daha sömürgeci olacağız” demektir (Tahir, 1992b: 20). Bu açıdan Tahir için “Batı uygarlığına yetişme gayreti” diyebileceğimiz sürekli çabalamaların bir türlü başarıya ulaşamaması, bir kapı-kulu (memur) devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik-sosyal bünyesindeki özellikten ileri gelmektedir. Kişisellik, birey ve ferdiyetçilik

şuuru Batı sosyal sisteminde mülkiyet bilinci üzerine yükseldiği için “Osmanlı insanı Batılılaşamaz” (Tahir, 1992b: 21).

Bu sayede Kemal Tahir’in “sol Osmanlıcı” tezleri açıklık kazanmış olmakta ve Tahir, o yıllarda gelişmekte olan sağ Osmanlıcılık eğilimi karşısında Osmanlıcığın sol elini öne çıkararak Marksizm ile tarihsel geleneği sentezleyerek bir üst bilince geçebilmiştir. Kemal Tahir böylelikle Batıcı-laik cephenin anti-Osmanlıcılığını da milliyetçi-muhafazakâr cephenin anti-solculuğunu da kritik ederek kendine özgü yeni bir pozisyon üretebilmiştir. Dönemin sol hareketlerini de halkın devlet olgusu karşısındaki tutumunu anlamalarını salık vermektedir:

Halktaki devlet düşmanlığı, devletin varlığına karşı düşmanlık, yani anarşi isteği değil, kerim devlet olması gereken bize özgü bir devletin, iç ve dış baskılar altında bu kerim özelliğini kimilerine göre despotik, kimilerine göre de ceberrut karakterler yüzünden değiştirmesi yüzündendir. Anadolu halkları devlet anlayışlarını yüzyıllar boyu yanıp yakıldıkları devlet gerçekten tehlikeye düştüğü zaman göstermekte, devleti tutmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedirler (...) Anadolu halklarının mücadele tarihi, devleti sınıf devleti haline getirme mücadelesi tarihi değil, devleti kerim devlet haline getirme mücadelesidir (Tahir, 1992b: 183-184).

Sosyal ve sınıfsal eşitsizlikler üstüne bina edilmemiş “beylik” kültürünün yozlaşma süreçleri daima kolektif çıkardan uzaklaşma, kamusal kaynakların şahsi çıkar elde etmek isteyen kişilerin elinde talan edilme dönemleri olarak işlenmektedir. Devletin şahsi çıkar ilkesine göre yapılandığı tarihsel momentler genel olarak Kemal Tahir’de *bozulma* şeklinde kendisini göstermektedir. Kamunun şahsileşmesine tekabül eden olumsuz tipler Tahir’in bütün romanlarında mevcuttur. Örneğin *Yol Ayrımı* ve *Kurt Kanunu* romanlarında devleti çöküş sürecinden çıkararak harekete geçirmekte ve dolayısıyla devlet kurucu kapasitesinin aktifleştiği Kurtuluş Savaşı sürecinden sonra devletin kamusal kaynaklarının şahsi çıkar mücadelesinin elinde yozlaşmasına odaklanmaktadır. Tahir’in Cumhuriyet rejiminin kuruluş sürecine ve sonrasındaki gelişmelere bakışında etkili olan temel yaklaşımı da bu ekseninde kendisini göstermektedir. Bir yandan kurucu kadroların yeniden bir devlet örgütlenmesini epik bir coşku ile karşılamakta, diğer yandan da devlet kurulduktan sonraki oluşan şahsi çıkar kavgalarını da şiddetle eleştirmektedir. O halde, Kemal Tahir’in gerek Osmanlı’ya gerekse Kemalizm’e bakışında ikircikli bir yaklaşımdan ziyade, son derece sistematik ve teorik bir bakış açısı hâkimdir. Devletin çöküş anlarında mütemadiyen oynanan kurucu rolü ve devlet kurma kapasitesini onaylamakta, kurucu kadronun toplumun “ortak iyi” sini temsil eden

“kerim devlet” yaklaşımından uzaklaşmasını eleştirmektedir. Tarihsel gerileme dönemlerinde devletin çöktüğü evrelerde kendini gösteren siyasal elitlerin kurucu öncülük misyonlarını önemsemekte ancak kerim devletin bozulma anlarına karşı çıkmaktadır. “Kurucu kadrolar” ve “kerim devlet” gibi iki merkezi kavramı ortak bir teorik çatı altında toplayan yaklaşımı da ATÜT modelinde bulmuştur.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale, Osmanlı toplumsal yapısının tarihsel gerçekliğinden ziyade, Kemal Tahir’in romanlarında onu nasıl kurguladığı ve ne tür çözümlere vardığı ile ilgilenmiştir. Gösterildiği gibi Kemal Tahir, edebiyat yazını içinde bir devlet metafiziği üretmiştir. Doğu ile Batı arasındaki karşıtlığı da radikalleştirerek birbirine tercüme edilemez iki politik, sosyal ve ahlaki birim olarak kurgulamış ve böylece tarihsel göreliliği mutlaklaştırmıştır. Tahir, kendi etik teorisini ve felsefi antropolojisini de devlet metafiziğiyle temellendirmiştir. Radikal bağlamaştırma stratejisi ile edebi, toplumsal, siyasal ve kültürel tüm biçimleri tek illiğin içine yerleştirmiştir. Bununla birlikte, Doğu ile Batı’nın ontolojik farklılığını ve siyasal gelenek inşasını bir noktadan sonra, siyasal genetik açıklamalarına dönüştürme tehlikesinin içine düşmekte olduğunu belirtmekte fayda vardır. “Asya Tipi Üretim Tarzı” kategorisi, Tahir’in geliştirdiği metafiziğe sosyal bilimsel bir epistemolojik blokaj oluşturmak yerine metafiziğin sosyolojik teori ile desteklenmesine yaramıştır. Bu itibarla da, tarihsel ve toplumsal gerçekliğin yerini tarihi romanın epik anlatısı almış, tarihsel hakikat epik hakikatlerin içinde çözümlenmiştir. 1960’lı yılların politik ve entelektüel kavramsal yenilenmesi içinde “ceberut devlet”, “faşist devlet” ya da “sosyal devlet” görüşlerine karşı çıkmış; “devlet” kavramının entelektüel meşruiyeti yitirilmesine karşı mücadele ederek “devlet” kavramını yeniden büyülemeye çalışmıştır. Ayrıca Tahir, siyasal geleneğe yaptığı kuvvetli vurguyla eski ile yeni arasındaki süreklilik ve kopuş krizini yeniden formüle etmiştir. En son olarak şunu söylemek gerekiyor: Tahir’in kültürel bir genetik koda çevirdiği devlet kutsallaştırması popüler bilinçte geniş bir yankı bulmuş, onun yeniden üretmek çoğalttığı devlet metafiziği popülerleşerek neredeyse sosyal bir aprioriye dönüşmüştür. Kemal Tahir’in metinlerini yeniden okumanın önemi, son otuz yıllık süreçte gelişen radikal içkincilik momentumuna karşı yeniden gündeme gelen devlet metafiziğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Son Not

¹ Bu nedenle Refiğ, “Yorgun Savaşçı” kitabını “en Atatürkçü roman” biçiminde değerlendirmiştir: “Bu kitabında yurdu düşman işgal ettiğinde elinde asker kalmadığına bakmadan, kimden emir alacağını bilmeden direnme ve savunma imkânların araştıran bir avuç subayın dramı işlenir, başkentinden kasabasına, köyüne kadar bu mücadele sırasında ülkenin panoraması verilir” (Refiğ, 2015: 104).

² “Vuruştuk mermisiz, kasaturasız/Ne aman istedik ne aman verdik” ifadeleri, Kemal Tahir’in *Yol Ayrımı* kitabından alıntılanmıştır (Tahir, 1975: 283).

³ Adalet Dairesi modeli üzerinden sonraki gelişmeleri Kemal Tahir, “1800’den sonra “Padişah memurla olur, memur hazineyle olur, hazine reayayla olur, reaye adalet ile olur, adalet kanunla olur” biçimine; 1920’den sonra ise “Devlet hükümetle olur, hükümet memurla olur. Memur hazineyle olur, hazine reayayla olur, reaya adalet ile olur. Adalet kanun ile olur, kanun hürriyet ile olur” (Tahir, 1992a: 25-26) biçiminde yeniden yorumlamıştır.

Kaynakça

Belge, M. (2009). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: Birikim Yayınları. (3.baskı).

Belge, M. (2016). *Step ve Bozkır*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Bozdağ, İ. (1995). *Kemal Tahir’in Sohbetleri*. İstanbul: Emre Yayınları.

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Gilroy, P. (2004). *After Empire: Melancholia or Convivial Culture: Multiculture or Postcolonial Melancholia*. New York: Routledge.

Gözler, K. (2017). “Devlet” Kelimesi Üzerine Bir Deneme. *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 129.

Machiavelli, N. (2013). *Prens*. (Çev. Buğra Poyraz). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Refiğ, H. (2015). *Kemal Tahir’le Birlikte*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tahir, K. (2007). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınları. (4. Baskı).

Tahir, K. (Aralık-Ocak 1967-68). *Dost Dergisi Soruşturması*, C. XX.

Tahir, K. (2005). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Tahir, K. (1992b). *Notlar 11. Batlaşma*. (Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tahir, K. (1992c). *Notlar 12. Çöküntü.* (Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tahir, K. (1992a). *Notlar 10. Osmanlıcılık-Bizans.* (Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tahir, K. (1991). *Notlar/Roman Notları II.* (Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tahir, K. (1989). *Notlar 1/Sanat ve Edebiyat.* (Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları

Tahir, K. (2010). *Yol Ayrımı.* İstanbul: İthaki Yayınları. (4. Baskı).

Tahir, K. (1975). *Yorgun Savaşçı.* Ankara: Bilgi Yayınevi. (5. Baskı).

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.